

1

Hamburg

10 november 1938

‘Schweinehunde! Juden raus!’

Met een ruk werd ik uit mijn slaap gehaald. Het geschreeuw zwol aan en ik hoorde het geluid van uiteenspattend glas. Van schrik vloog ik overeind in mijn bed. Het was donker in de slaapkamer.

‘Hadassah?’ hoorde ik Mariah zachtjes vragen.

‘Ik ben hier,’ stelde ik haar gerust en ik zocht naar haar hand. Sinds we vier jaar geleden naar dit appartement waren verhuisd, deelden wij een twijfelaar. Door het maanlicht dat door ons piepkleine zolderraam scheen, kon ik het rode haar van mijn oudere zus net onderscheiden.

Opnieuw geschreeuw. Het kwam van buiten. Een huivering voer door mijn lichaam.

‘Ik moet weten wat er aan de hand is,’ zei ik, terwijl ik probeerde dapperder te klinken dan ik me voelde. Ik zette mijn rechterbeen op de vloer en bleef op de rand van het bed zitten. Met haperende stem bad ik het gebed voor bij het opstaan: ‘Ik dank U van harte, levende en eeuwige Koning, dat U mijn ziel genadig hebt teruggegeven. Groot is Uw trouw.’

Terwijl ik hoorde dat Mariah de woorden eveneens fluisterde, had ik het gevoel dat het vandaag wel eens belangrijker dan ooit zou kunnen zijn om de dag met de Eeuwige te beginnen.

Op mijn blote voeten liep ik voorzichtig over de ruwhouten vloer naar het zolderraampje, oppassend dat ik mijn hoofd niet stootte tegen de schuine houten balken van het plafond. Het leek wel alsof het lawaai met de seconde toenam en mijn hoofd bonkte.

Ik knielde neer bij het raam en veegde met de mouw van mijn nachtjapon over het beslagen glas. Ik zag allerlei mannen schreeuwend rondrennen. Ze traptten de voordeuren van verschillende huizen in en sleepten onze overburen in nachtkleding de straat op. Een man sloeg de oude buurman zo hard, dat hij op de grond viel. Zijn vrouw stond naast hem en boog zich over hem heen terwijl ze hartverscheurend huilde. Ze schopten haar en juichten toen ze languit op de straat terecht kwam. Ik kromp ineen.

Ramen met sierlijke Hebreeuwse letters vlogen aan diggelen. Meubels en boeken werden naar buiten gesmeten en in brand gestoken, en ik zag dat nog meer mannen onze straat in renden. Ze plunderden de winkels. Geschreeuw en gelach vermengden zich met het geluid van rinkelend glas en ik hoorde onmenselijk klinkende stemmen schreeuwen: 'DOOD AAN DE JODEN, DOOD AAN DE JODEN!'

Mijn adem stakte in mijn keel. Als twaalfjarige had ik me nog nooit zó angstig gevoeld. Ze kwamen eraan... En ze kwamen voor mij, voor Mariah, voor mijn familie, voor alle Joden.

Onze slaapkamerdeur werd opengegooid en *abba* stormde naar binnen. Hij keek mij indringend aan en droeg ons op ons aan te kleden. 'Ik zie jullie over een minuut op de gang.'

Ik liep naar onze kledingkast en haalde daar zowel voor mij als voor Mariah een jurk en een vest uit. Ik vertelde Mariah welke kledingstukken ik haar in de handen legde. Verder hoefde ik haar niets uit te leggen. Ze was weliswaar blind, maar ik wist zeker dat zij even goed als ik begreep wat er aan de hand was.

Sneller dan we ooit hadden gedaan, kleedden we ons aan. Binnen een mum van tijd stonden we met schoenen aan en onze jas in de hand in de gang, waar *ima* al klaarstond met de baby in haar armen. Onder haar halflange rode haren keek ze angstig om zich heen. Ze zag er erg breekbaar uit in haar nachtjapon, met mijn

huilende kleine zusje tegen zich aangedrukt. Nog geen twee seconden later kwamen Chaim en abba ook aangesneld. Mijn broer trok haastig een bretel over zijn brede schouders en propte zijn hemd in zijn broek. Zijn mond vormde een dunne streep en zijn grijze ogen stonden grimmig. Met zijn hand streek hij woest door zijn vuurrode krullen die alle kanten op stonden en hij greep haastig een trui van de kapstok.

Even stonden we stil bij elkaar. Het enige wat we hoorden, was het lawaai van buiten en het krijsen van de baby die niet gesust wilde worden. Mijn spieren verstijfden van angst.

De vraag hing in de lucht, maar niemand durfde hem uit te spreken: *Wat moeten we in vredesnaam doen?*

Toen nam Chaim het woord. ‘Ik kan Hadassah meenemen over het dak. Ik breng haar naar *Herr Strobel*. Daar zal ze veilig zijn.’

Mijn vader knikte langzaam, maar mijn moeder reageerde niet.

Ik kon mijn oren niet geloven. ‘Ben je helemaal gek geworden?’ siste ik. ‘Ik ga niet met jou mee door die verrotte goot! Weet je dan niet meer dat je ima na je laatste avontuur hebt beloofd nooit meer het dak op te gaan? Nou, Chaim?’

Met een zijdelingse blik op mijn moeder antwoordde hij kalm: ‘Dit is een noodgeval.’

Ik deed mijn mond open om te protesteren, maar de blik in abba’s ogen legde mij het zwijgen op.

‘Hadassah,’ begon hij, ‘ik wil dat je goed naar je broer luistert. Het is op dit moment gevaarlijker om door de voordeur naar buiten te gaan dan via het dakraam. Hierbinnen zijn we ook niet veilig. Het zal de mensen buiten niet ontgaan dat er een *mezoeza* aan onze deurpost hangt.’

Beschaamd keek ik naar mijn voeten toen ik besepte dat mijn vader en Chaim alleen maar hadden gedacht aan mijn veiligheid. Wat zou er met de rest van mijn familie gebeuren als ze hier in huis bleven?

‘Abba,’ fluisterde ik, ‘waar gaan jullie dan heen?’

‘Maak je maar geen zorgen. Ik zal iedereen weer veilig bij elkaar

brengen.' Hij sprak meer tegen zichzelf dan tegen mij. Ik wilde dat we allemaal bij elkaar zouden blijven, maar ik moest abba gehoorzamen... Ik kon niet anders dan hem gehoorzamen.

Chaim trok de trui over zijn hoofd, zette een pet op en strikte zijn veters, terwijl ik mijn jas dichtknoopte en een sjaal om mijn haar deed. Mijn vader deed het licht in de gang uit en liep de trap op naar de overloop van de zolder. Daar opende hij het raam in het schuine dak. Een ijskoude wind vulde de nauwe overloop. Chaim pakte de randen van het raamkozijn vast en trok zichzelf op. Toen hij op het dak was, strekte hij zijn hand naar mij uit. Mijn vader tilde me op en ik pakte Chaims hand.

'Moge de Eeuwige over jullie waken,' fluisterde abba terwijl hij het raam sloot.

Ik durfde niet naar beneden te kijken. Alle spieren in mijn lijf waren gespannen en toen ik de eerste stap in de glibberige dakgoot zette, huilde ik zachtjes.

'Wees maar niet bang,' zei Chaim en hij verstevigde zijn grip om mijn hand. 'Kom!'

Zo gingen we in het donker en onder de eenzame nacht door de schaduw. We schoven voetje voor voetje opzij en probeerden door iets voorover te buigen houvast te vinden aan de dakpannen. Intussen bleef het afschuwelijke lawaai aanhouden. Hoewel we niet aan de straatkant van het dak liepen, was ik nog steeds doodsbenuwd dat mensen ons zouden zien.

In het naastgelegen huizenblok stond een huis in brand.

'DOOD AAN DE JODEN! DOOD AAN DE JODEN!'

Ik verkrampte en leunde tegen de dakpannen.

'We moeten verder,' fluisterde Chaim.

'Nee,' wilde ik schreeuwen, maar er kwam bijna geen geluid uit mijn keel.

Chaim legde zijn hand op mijn schouder en zei streng: 'Hadasah, kom op. Hier is nu geen tijd voor. We moeten verder!'

Ik was nog steeds niet van plan ook maar een centimeter verder te schuifelen. Chaim deed een stap opzij om me vast te pakken en toen... Ik hoorde een afschuwelijk gekraak, gevolgd door een

kreet van Chaim. In een fractie van een seconde greep ik zijn hand vast, terwijl we zagen hoe vlak voor ons de afvoerpijp van de zinken goot afbrak en naar beneden kletterde. Een stuk van de dakgoot werd meegetrokken.

‘Ik... ik durf niet verder, Chaim,’ stotterde ik.

Hij deed een grote stap en verplaatste langzaam zijn gewicht om te controleren of het volgende gedeelte van de dakgoot ons zou kunnen dragen. Nadat hij zich hiervan had verzekerd, verplaatste hij ook zijn andere voet.

‘Natuurlijk wel,’ zei hij. ‘Het is maar een iets grotere stap. Kijk gewoon niet naar beneden.’

Ik keek aarzelend naar Chaim en toen weer naar het donkere gat.

‘Kom maar,’ overtuigde hij mij en hij strekte zijn arm naar me uit. ‘Ik houd je vast.’

Ik klemde mijn tanden op elkaar en waagde de stap terwijl Chaim mij met al zijn kracht naar zich toe trok. ‘Ik heb je, ik heb je!’

Trillend klampte ik me aan hem vast. Er was geen weg meer terug.

Chaim schoof verder tot we het eind van de dakgoot bereikten. Daar bevond zich een van de drie schoorstenen van het blok.

‘Chaim, hoe komen we hiervan af?’

Hij keek me vanonder zijn wimpers aan. ‘Geloof me, dit is niet de eerste keer. We kunnen over de dakpannen naar de schoorsteen. Daarvandaan kunnen we via metalen beugels in de muur naar beneden. Maar let op: de beugels houden ongeveer drie meter boven de grond op.’

‘Je bent gestoord,’ zei ik. ‘Die dakpannen zijn glad en je bent van plan die laatste drie meter te springen? Chaim...’

‘Ik ga eerst,’ fluisterde hij en klom naar de schoorsteen. Daar stak hij opnieuw zijn hand naar me uit en ik begaf me bevend op de dakpannen. Hij greep me bij mijn bovenarm en hees me naar boven. ‘Wacht tot ik beneden ben. Dan moet jij ook naar beneden klimmen.’ Zonder op een reactie te wachten, bewoog hij zich

soepel om de schoorsteen heen en verdween in het donker. Na een paar minuten hoorde ik een plof. ‘Kom maar.’

Ik hield me vast aan de schoorsteen en probeerde dezelfde bewegingen te maken als Chaim mij had voorgedaan en niet in de donkere mond van de afgrond te kijken. Ik draaide met mijn buik naar de muur toe en zoekend met mijn voeten vond ik de eerste beugel. Terwijl ik erop leunde, zette ik mijn andere voet op de beugel eronder.

‘Verplaats je ene hand van de schoorsteen naar de rand van het dak.’

‘Ik durf niet,’ kermde ik.

‘Laat los!’ beval hij.

Ik verloor mijn grip om de stenen schoorsteen en klemde me eerst met mijn ene hand en toen met de andere vast aan de rand van het dak.

‘Lukt het?’

‘Ja.’

‘Verplaats je voet nu omlaag. Maak je geen zorgen. Ik ben heel dichtbij.’

Stapje voor stapje ging ik naar beneden. Ik keek niet op of om, maar richtte me alleen op de koude beugels. Zodra ik steun had gevonden voor beide voeten, verplaatste ik een voor een mijn handen en klom een paar meter naar beneden, totdat mijn rechtervoet geen beugel meer vond. Ik verplaatste mijn handen nog twee beugels naar beneden, totdat ik met kromme rug op de onderste beugel stond.

‘Laat je nu voorzichtig hangen en verplaats dan alleen je handen naar de laatste beugel.’

‘Ik kan het niet,’ jammerde ik.

‘Je bent sterker dan je denkt.’

Toen liet ik mijn voeten gaan en hing ik met mijn handen aan de beugels aan de muur. Mijn linkerhand liet de beugel los en greep die daaronder. Rechterhand. Linkerhand.

‘Laat je vallen!’

Los. Ik landde op mijn voeten en viel daarna achterover op

mijn stuitje. De pijn die ik voelde, kon me niet schelen. We waren heelhuids beneden. ‘Nooit meer,’ zei ik met bevende stem. ‘Dit doe ik nooit meer!’

Op dat moment werd ik me weer bewust van het lawaai op straat en ik dacht aan mijn ouders en zussen die zich waarschijnlijk nog steeds in ons appartement bevonden. We stonden in een donker steegje tussen twee huizenblokken. Op mijn huid voelde ik de zinderende hitte van het brandende huis verderop.

‘We moeten verder,’ zei Chaim.

De korte opluchting maakte alweer plaats voor nieuwe angst. ‘Waar gaan we nu heen?’ vroeg ik met een piepstemmetje.

Hij veegde de vuiligheid van onze kleren. ‘We gaan gewoon over straat.’

‘Over straat? Maar abba zei...’

‘Abba zei dat het gevaarlijk was om door een deur met een mezoeza naar buiten te gaan, niet om over straat te wandelen. Luister, we zien er met onze lichte ogen allebei niet heel erg Joods uit. Bovendien hebben we geen nachtkleding aan zoals de anderen. Kunnen ze soms aan ons ruiken dat we Joden zijn? Nee, wij komen uit een rijk Arisch gezin. Jij bent blijven logeren bij onze tante Johanna, de zus van onze vader Wilhelm Schmidt. Je kreeg een astma-aanval en daarom moest ik je op dit onzalige uur naar huis brengen.’

Ik protesteerde niet, maar vertrouwde op Chaims oordeel. Tot nu toe was alles in zekere zin goed verlopen en hij was tenslotte mijn grote broer.

Chaim pakte mijn hand opnieuw stevig vast en liep via de Sedanstraße de Grindelallee in. Mijn keel leek dichtgesnoerd en ik was zo misselijk dat ik elk moment zou kunnen overgeven.

Er renden tientallen mensen over straat, maar ik zag geen enkele bekende. Zelfs de jongens van de *Hitlerjugend* uit de buurt waren niet van de partij. Gelukkig. Ze zouden Chaim hebben herkend. Ooit had hij iemand die mij en Mariah lastigviel een pak slaag gegeven. En een paar weken geleden, toen hij helemaal alleen op straat was, hadden ze hem met z'n allen afgeranseld en

was hij thuisgekomen met een bloedend gezicht en schaafwonden op beide armen en benen.

Razende *gajim* renden ons voorbij. ‘We zullen jullie wel krijgen, moordenaars van Christus!’ schreeuwden ze. Ze waren zo dichtbij dat ik de allesverterende haat in hun ogen kon zien. En in mijn wanhoop schreeuwde ik in stilte tot de Eeuwige of Hij hen blinder wilde maken dan Mariah, zodat niemand ons zou herkennen als de kinderen van Yitzchak Liebermann, de Joodse professor werktuigbouwkunde.

Een grote truck met een geknakt kruis kwam gierend de hoek om rijden. Chaim bleef kalm doorlopen, terwijl rijen volwassen mannen en jongens in grote wagens bijeengedreven werden en huilende vrouwen werden geslagen en bespot. Ik herkende mijn buurjongetje dat pas had gevierd dat hij een *bar mitswa* was geworden, en zijn oudere broer. Normaal gesproken was de jongste altijd zo’n pestkop en de oudste een teruggetrokken jongen. Nu keken ze beiden met grote angstige ogen naar hun vader, die hen voorzichtig in de wagen tilde, terwijl een grote dikke man hem met een stuk hout op zijn rug sloeg. De buurman kromp ineem van de pijn en toen Chaim merkte dat ik dit tafereel zag, deed hij zijn hand voor mijn ogen en siste hij: ‘Niet kijken!’ Vervolgens haalde hij zijn hand weer weg en ik deed wat me werd opgedragen.

Ik wilde huilen, gillen, maar met een blik op Chaims vastberaden gezicht wist ik dat ik mijn emoties niet kon laten gaan, wilden we hier veilig vandaan komen.

We liepen rustig, maar met vastberaden tred verder. Steeds weer moest ik de neiging om te gaan rennen onderdrukken. Ik wilde hier zo snel mogelijk vandaan. Maar dan zouden ze ons zeker opmerken en oppakken, Chaim meenemen en mij... Daar wilde ik niet aan denken. Het was al een wonder op zich dat niemand zich tot nu toe met ons had bemoeid.

Op de hoek van de Hallerstraße zag ik een vrouw op het dak van haar huis staan. Het huis naast haar stond in brand. Ik zag haar om zich heen kijken en ze schreeuwde: ‘Mij zullen jullie niet krijgen!’ En met die woorden sprong ze naar beneden.

Chaim trok me in een flits van een seconde tegen zich aan, zodat ik niet kon zien hoe de vrouw op straat belandde. Ik hoorde echter wel de plof en het gegil van de omstanders. Ik kokhalsde en hield mijn broer stevig vast.

Een moment later waagde Chaim het onmogelijke. Voordat ik hem kon tegenhouden, stapte hij af op een van de mannen die hardop stonden te lachen. Hij stak zijn hand recht in de lucht en bulderde: *'Heil Hitler!'*

Bewegingsloos bleef ik staan toen de man zich omdraaide en hem dezelfde groet toeriep.

'Wat zijn dit voor praktijken, kameraad?' vroeg Chaim, met een blik op de plaats waar de vrouw was neergekomen. 'Door die elendige Joden kunnen Ariërs niet eens meer veilig over straat lopen. Denkt u dat mijn moeder het fijn zal vinden als ik haar moet vertellen dat mijn zusje zojuist bijna gewond raakte door glas en vlammen?'

'Wie gaat er dan ook op dit moment van de dag een ommetje maken?' zei de *goj* met een spottende glimlach.

Ik verslikte me en begon hard te hoesten.

'Dacht u soms dat ik hier voor mijn plezier rondloop? Mijn zusje kreeg een astma-aanval toen ze bij mijn tante logeerde en ik was weer de klos om haar op te halen.'

'Midden in de nacht?' vroeg hij schamper.

Ik hoestte opnieuw, ditmaal nog harder dan de eerste keer.

'Ja, kan ik er wat aan doen? Maar ik wed dat ze thuis niet zal kunnen slapen door de dingen die ze hier heeft gezien. Waarom plunderen jullie trouwens winkels en slaan jullie alles kapot? Het is een schande! Het *Reich* heeft meer aan die spullen van de Joodse communisten dan de vuilnisbakken van Hamburg.'

'Rustig, rustig, jongeman,' zei de man, terwijl hij Chaim op de schouder sloeg. 'Ik zie dat je toegewijd bent. Dat is goed. Maar we hebben hier alleen een beetje plezier. Dat kun je ons toch niet misgunnen?'

'Ik misgun jullie helemaal niets, maar ik zou het zeer op prijs stellen als enkelen van jullie een stuk met mijn zusje en mij zou-

den willen meelopen, zodat ze wat minder bang hoeft te zijn.’

Mijn ogen puilden uit van verbazing en vrees. De man haalde aarzelend zijn schouders op. ‘Goed, goed. Dietrich, Ernst, lopen jullie even mee met deze jeugd van het Reich?’

Twee andere mannen kwamen direct naar voren. Chaim pakte mij stevig bij de hand. Ik was zo bang dat ze de waarheid zouden ontdekken, dat ik bijna niet meer kon ademen. Het was alsof Chaim de duivel zelf had uitgenodigd om ons te beschermen tegen het kwaad om ons heen.

Chaim daarentegen was de kalmte zelf. Ik voelde zijn hand niet trillen en zijn ogen straalden vastberadenheid uit. Zijn houding gaf mij wat meer zekerheid en ik deed mijn uiterste best om me wat te ontspannen.

De mannen liepen met ons mee de Hallerstraße uit, linksaf de volgende straat in en rechtsaf de brug over de Außenalster over. Ik had deze weg al heel vaak gelopen, want dit was de route naar Chaim's school, het Heinrich Hertz Gymnasium. Maar het was nu alsof ik dit stuk voor de eerste keer liep.

‘En hoe heten jullie?’ vroeg een van de mannen onderweg vanuit het niets.

‘Schmidt,’ antwoordde Chaim meteen, ‘Albert en Anna. Ik herken jullie niet. Komen jullie wel uit Hamburg?’

Mijn hart kromp ineen. Chaim nam een nog groter risico door met hen te praten.

‘Jij kent hier iedereen in de buurt, neem ik aan?’ vroeg de man die Ernst werd genoemd.

‘Ik ken veel mensen,’ antwoordde mijn broer rustig. ‘Maar Hamburg is natuurlijk een grote stad. Het is onmogelijk om iedereen te kennen.’

‘Vanzelfsprekend,’ zei de man die Chaim had aangesproken. ‘En je hebt gelijk. Wij komen uit Dresden.’

‘Maar wat doen jullie dan in een nacht als deze in Hamburg? En waar hebben jullie die wagens vandaan?’

‘Wat dacht jij dan?’ lachte de man en hij gaf Chaim een plagen-de klap op zijn schouders.

Een fractie van een seconde zag ik de walging op Chaims gezicht, maar hij herstelde zich snel en schoot weer terug in zijn rol. Hij speelde het spel de hele weg lang, zodat ik geen woord hoefde te zeggen.

We waren nu in een wijk aangekomen waar alleen gojim woonden, onder wie Herr Strobel, die wij Herr Apfelstrudel noemden. Hij was de weduwnaar van een Joodse vrouw die de lekkerste apfelstrudels van heel Hamburg bakte. Zelf was hij als goj geboren, maar hij had zich voor zijn vrouw bekeerd tot het jodendom. Na haar dood was hij weer onder de gojim gaan wonen, maar hij was altijd een dierbare vriend van mijn ouders gebleven.

Nadat we de stille straten hadden bereikt, zei Chaim tegen de mannen: 'Bedankt voor jullie hulp. Vanaf hier kunnen we zelf wel veilig bij ons ouderlijk huis komen.'

Even zag ik twijfel op hun gezichten. Ik keek naar Chaim en ik voelde dat dit de verkeerde kant op dreigde te gaan. Tot nu toe waren we als door een wonder bewaard gebleven, maar ik vreesde dat ze ons nu door zouden krijgen. Chaim wilde Herr Strobel niet in moeilijkheden brengen.

Ze keken elkaar aan en knikten, en een van hen zei: 'Ja, je hebt gelijk, knul. We zullen hier maar afscheid van jullie nemen.' Hij gaf Chaim een ferme handdruk en keek mij toen doordringend aan. De onderzoekende blik in zijn staalblauwe ogen maakte me ijskoud vanbinnen. 'Prettig kennis gemaakt te hebben,' zei hij tegen Chaim, terwijl hij mij bleef aankijken.

'*Sieg Heil!*' zeiden ze.

'Heil Hitler!' riep Chaim terug.

Ik verbaasde me over het gemak waarmee mijn broer die groet uitbracht. Het klonk mij als een vloek in de oren.

Toen ze uit zicht waren, zag ik het masker van Chaims gezicht vallen. Zijn mondhoek trilde. 'Dat scheelde maar een haar.'

'Je hebt meer *gotspe* dan wie ook,' zei ik, terwijl ik diep onder de indruk in zijn hand kneep. 'Je hebt ons gered, Chaim. Abba zal heel trots op je zijn.'

Er verscheen een kleine glimlach om Chaims mond, maar die verdween snel weer. 'Kom, op naar Herr Apfelstrudel!'

Samen liepen we door de uitgestorven straten, terwijl we het lawaai van het oproer en het geknetter van uitslaande vlammen achter ons nog steeds konden horen. De beelden stonden op mijn netvlies gebrand. Ik zag de vrouw op het dak voor me, mijn bange buurjongens, de huilende kinderen, de schreeuwende moeders en hulpeloze vaders en de lachende, gewetenloze gojim. In mijn gedachten zag ik hoe het vuur aan onze geliefde heilige boeken vrat en het sierlijke Hebreeuwse handschrift langzaam verkoolde. Samen met het glas op de wegen maakte dit een eind aan mijn hoop dat de storm die Hitler een paar jaar eerder had doen losbarsten, wel weer zou gaan liggen. Want dit waren niet de nazi's in hun strakke uniformen. Nee, dit waren burgers, gewone Duitse burgers. Haatte heel Duitsland ons dan?

Waar waren mijn ouders en zussen? Waren ze veilig? Waren ze ontkomen? Of was abba meegenomen en ondergingen mijn moeder en Mariah nu dingen waar ik me maar beter geen voorstelling van kon maken? Al deze gedachten spookten door mijn hoofd totdat we bij Herr Strobel voor de deur stonden en aanbelden.

Het duurde even voordat er een licht in huis aanging. Herr Apfelstrudel deed open in een slobberig nachthemd dat te kort voor hem was. Zijn piekerige grijze haar hing half voor zijn ogen en hij had twee verschillende sokken aan. Als er in de afgelopen uren niet zo veel was gebeurd, had ik erom kunnen lachen, maar nu stond ik stijf van de spanning.

'*Kinderlein, kinderlein,*' zei hij geschrokken en hij trok ons meteen naar binnen.

Pas toen durfde ik te huilen. De oude man trok me tegen zich aan. 'Stil maar, Hadassah,' suste hij. 'Bij mij zijn jullie veilig. Chaim, wat is er in vredesnaam aan de hand?'

'Ze hebben de huizen van Joodse families geplunderd, winkelsruiten stukgeslagen en de winkels geplunderd, gebouwen in

brand gestoken, vrouwen en kinderen mishandeld en honderden mannen en jongens meegenomen.’

‘De nazi’s?’

‘Nee, burgers.’

‘Yitzchak... Hebben ze je vader meegenomen?’

‘Ik weet het niet,’ zuchtte Chaim. ‘Hadassah en ik zijn over het dak gevlucht. Abba, ima, Mariah en de baby zijn in het huis gebleven. Ik weet... ik weet niet wat er met hen is gebeurd. Ik dacht dat als we naar u zouden gaan, we veilig zouden zijn.’

‘Jullie zijn heel erg dapper geweest, kinderlein,’ zei hij. ‘Mijn *misjpoche* is hier altijd welkom. Kom verder. Ik zal twee warme kruiken klaarmaken. Jullie weten waar de logeerkamers zijn.’

In mijn gedachten hoorde ik het gekrijs van de baby op het moment waarop Chaim en ik door het dakraam het huis uit vluchtten. Ik had mijn kamer altijd met Mariah gedeeld en in de kleine logeerkamer voelde ik me moederziel alleen.

De maan brak even door de wolken en ik schrok van een schaduw die op de muur van mijn kamer verscheen. Ik sprong uit bed, sloeg de deken om me heen en liep zo snel als ik kon naar de deur van de kamer. Door de donkere gang rende ik naar Chaims kamer.

Zachtjes ging ik op de rand van zijn bed zitten. Met mijn hand raakte ik zijn warrige krullen aan.

‘Hadassah,’ fluisterde hij.

‘Ik ben bang in het donker, Chaim. Mag ik bij jou komen liggen?’

‘Je bent een beetje te oud... Maar goed. Voor deze ene keer.’

Hij schoof een stukje op en hield de deken omhoog, zodat ik naast hem kon kruipen.

‘Je voeten zijn koud,’ zei hij, terwijl hij een arm om me heen sloeg.

De wind raasde weer om het huis en het gordijn bewoog, zodat ik door het raam een stukje van de donkere nacht kon onder-

scheiden. Ik zag Mariah voor me en abba en ima met de baby. Waar zouden ze zijn?

‘Abba heeft ze vast in veiligheid gebracht,’ merkte Chaim op, alsof hij mijn gedachten kon lezen.

‘Ja,’ knikte ik en ik kroop dicht tegen hem aan. En dat ene moment, heel even maar, voelde ik me veilig.